

Van links naar rechts: **Het Observatorium** (1977) van de Amerikaanse kunstenaar Robert Morris, halverwege Lelystad en Swifterbant, trekt nog ieder jaar tijdens het midzomernachtfestival een schare aan bezoekers en feestgangers. (Foto Cor van Nijen)
De ideale locatie om dag en nacht naar de lucht te turen is **het Hemels Gewelf** (1996) van lichtkunstenaar James Turrell, in de duinen bij Den Haag. (Foto ANP)
In 1978 plantte kunstenaar Marinus Boezem 178 Italiaanse populieren als **De Groene Kathedraal** in het hart van de Flevopolder. (Foto Vincent Wigbels/ Museum De Paviljoens)

Veertig jaar geleden streek Amerika's bekendste Land Art kunstenaar Robert Smithson neer in Drente, nabij het zandafgravingsbedrijf van de familie De Boer. Zijn werk ligt daar nog steeds intact. Inclusief die verdomde kei.

Door **Rutger Pontzen**

Foto's **Robert Smithson, Nancy Bolt**

Het Land-Art werk *Spiral Hill/ Broken Circle* in Emmen, Drente, is het enige werk van de Amerikaanse kunstenaar dat nog intact ligt. Het werk als een primitief vestingswerk aan de waterkant. Met daarnaast op de wal een heuveltje, waar langs

Keigoed

Een kei. En niet zomaar een. Een zwerfkei zoals je die alleen in Drenthe kan vinden. Zo'n exemplaar van 32 ton dat in de voorlaatste ijstijd vanuit Scandinavië Nederland kwam binnenrollen. En waarmee 5.000 jaar geleden het Trechterbekervolk zijn hunebedden bouwde.

Precies zo'n kei lag er op het zandafgravingsbedrijf van de familie De Boer aan de rand van Emmen. En hij ligt er nog steeds. Als onvervreemdbaar onderdeel van het enige Land Art-werk dat de Amerikaanse kunstenaar Robert Smithson (1938-1973) buiten zijn geboorteland heeft gemaakt: *Broken Circle/ Spiral Hill*. Voor wie het nog nooit heeft gezien, loont het de moeite erheen te rijden.

Het bedrijf bestaat nog steeds, nu gerund door zoon Gerard. Een enorm gebied van 50 hectare waar zand wordt gewonnen. En waarvan in een hoek aan het lichtbruine water het werk van Smithson ligt, als een primitief vestingswerk aan de waterkant. Met daarnaast op de wal een heuveltje, waarlangs je over een pad spiraalsgewijs naar boven kunt lopen. Op de top zie je beneden de kei liggen, midden op een zorgvuldig uitgegraven landtong. Een mooi staaltje dragline-kunst: tot op de centimeter nauwkeurig werd alles met een primitieve Fred Flintstone-graafmachine uitgegraven.

Het is precies veertig jaar geleden dat het kunstwerk werd opgeleverd. Mooie aanleiding om de onvoltooid gebleven film die Smithson met zijn vrouw, Nancy Holt, van het project maakte met nieuwe beelden aan te vullen. De film is nu met foto's, schetsen en teksten van de kunstenaar in het CBK in Emmen te zien.

Broken Circle/ Spiral Hill was destijds een onderdeel van de roemrijke tentoonstelling *Sonsbeek buiten de Perken*, die Wim Beeren, de latere directeur van het Stedelijk Museum in Amsterdam, in 1971 organiseerde. Een expositie waarin het Europese publiek voor het eerst op grote schaal kennismaakte met vernieuwende kunst die niet meer binnen het museum getoond kon worden. En waarvoor dus ook Smithson was uitgenodigd.

Hij was eind jaren zestig, begin jaren zeventig een van de *leading figures* van de Amerikaanse Land Art-beweging, samen met Michael Heizer, Walter de Maria, Robert Morris en Dennis Oppenheim. Het vijftal was toen aan het experimenteren met grootschalige landschapskunst in de woestijnen van Californië, Utah en New Mexico. Kunst die bestond uit honderden roestvrijstalen palen waarin de bliksem moest slaan, zandafgravingen in de vorm van geometrische figuren en kalklijnen op de zoutvlakte bij Salt Lake City.

Het was de tijd dat kunstenaars grenzen wilden verkennen. Ze vroegen zich af of ze nog langer in de beslotenheid van het museum moesten exposeren - of daarbuiten, in de leegte van de eindeloze vlakten. Door werk te maken dat niet meer uit de traditionele kunstmaterialen bestond (marmor, gips en klei), maar de natuur zelf. Zand, water, rotsen. In het open landschap dat onderhevig is aan de krachten van de elementen, van wind, regen, hitte, vorst.

Toen Smithson voor *Sonsbeek buiten de Perken* werd gevraagd, had hij met dat soort kunst al enige naam gemaakt. Buitensculpturen van gebroken glas, afvoerpipen waaruit af-

Robert Smithson en zijn vrouw Nancy Holt leggen het ontstaan van "Broken Circle/ Spiral Hill" vast. De film werd nooit afgemaakt door het plotselinge overlijden van Smith. Tot nu. Naar aanleiding van het 40-jarige bestaan van Robert Smithson's *Broken Circle/ Spiral Hill* werd begin dit jaar het initiatief *Land Art Contemporary* opgericht. Doel is aandacht te besteden aan hedendaagse landschapskunst in Drente middels tentoonstellingen, publicaties en een film. En om kunstenaars een nieuw Land Art-werk te laten maken. De eerste drie gegadigden zijn: Lara Almarcegui (Spanje), Jorge Satorre (Mexico) en Cyprien Gaillard (Frankrijk).

Broken Circle/ Spiral Hill is een mooi staaltje dragline-kunst: tot op de graafmachine uitgegraven.

valwater stroomde, spiegels die hij op een heuveltje had gelegd, zwart asfalt dat uit de laadbak van een vrachtwagen een ravijn in werd gekieperd. In 1970 kwam de doorbraak met het werk *Spiral Jetty*, een spiraalvormige pier van 7.000 ton zwarte basaltblokken, zoutkristallen en aarde in het zwaar vervuilde, azuurkleurige water van het befaamde Great Salt Lake. Als een 'onbeweeglijke cyclus', met een lengte van bijna een halve kilometer. Het immense werk moet voor Beeren een reden zijn geweest hem onmiddellijk uit te nodigen voor zijn *Sonsbeek*-expositie.

Voor die tentoonstelling werden kunstenaars gevraagd werk te maken, verdeeld over het hele land. Smithson kreeg de provincie Drenthe voorgelegd. Op zoek naar een locatie kwam hij bij het bedrijf van de familie De Boer terecht. De omgeving sprak Smithson gelijk aan. De zandafgraving in Zuid-Drenthe legde een deel van de pier eromheen gelegd, met de kei in het middelpunt, als het 'oog van een orkaan'.

Robert Smithson (op rechterfoto) buiten zijn geboorteland heeft gemaakt: in een hoek aan het lichtbruine water je over een pad spiraalsgewijs naar boven kunt lopen.

centimeter nauwkeurig werd alles met een primitieve Fred Flintstone-

Eén ding beviel hem minder: die kei. Die lag eigenlijk in de weg. De landtong waar Smithson de graafwerkzaamheden wilde beginnen werd erdoor ontsierd, was zijn idee. Maar verplaatsen was geen optie. Te zwaar. Alleen het leger zou hem kunnen wegtakelen, en dat was financieel weer onhaalbaar. Dus werd de vorm van de pier eromheen gelegd, met de kei in het middelpunt, als het 'oog van een orkaan'.

In veertien dagen werd het project voltooid. Al die tijd was Smithson ter plekke. 's Nachts sliep hij in een naburig hotel. 's Morgens wandelde hij

stijging van de waterspiegel, speelbal van de wind.

Zoals hij zich eerder liet inspireren door de primitieve culturen uit Peru en Midden-Amerika, zo had *Broken Circle/ Spiral Hill* een Nederlandse aanleiding: de watersnoodramp uit 1953. Smithson was gefascineerd hoe een groot deel van Nederland in een etmaal tijd onder water was verdwenen. Filmbelden van het kolkende water dat door de dijken brak en hele vlaktes had blank gezet - zijn plastische ingrepen in Emmen moesten daar een miniaturversie van zijn. Kleiner, maar wel tot stand gekomen door dezelfde natuurkracht. Op het gevaar af dat het hele Land Art-werk

Smithson kon genieten van de eigengereidheid van de natuur die er zelfs toe zou kunnen leiden dat zijn werk naar verloop van tijd niet meer zou bestaan

uiteindelijk onder water zou verdwijnen. Net zoals dat bij al zijn eerdere projecten dreigde te gebeuren.

Wat ook direct een belangrijk dilemma blootlegde: in hoeverre je het werk van Smithson moet willen behouden. Zelf was hij daar niet eenduidig over. Smithson kon genieten van de eigengereidheid van de natuur. Hoe zijn *Spiral Jetty* in het zoutmeer per seizoen er anders bij lag; bodolven onder sneeuw, uitgebeten door de droogte, haast onvindbaar onder het water. Tegelijkertijd wilde hij zijn projecten ook behoeden voor verval. Al een jaar na de totstandko-

ming van *Broken Circle/ Spiral Hill* stemde Smithson in met de eerste 'restauratie'. De spiraalheuvel dreigde te verstuiwen; de oevers van de watercirkel te verzakken. 'Entropie' was een mooi uitgangspunt voor Smithson's werk geweest, maar nu kwamen er paaltjes en planten aan te pas om de dijk en de heuvel in hun originele vorm te houden. Smithson bleek zijn werk in Emmen toch meer te koesteren dan verwacht.

Het verklaart ook waarom hij überhaupt zoveel werk op foto en film heeft vastgelegd. Ook *Broken Circle/ Spiral Hill* - vanaf de eerste schop die de grond in ging tot het eindresultaat. Voor de film die van zijn project werd gemaakt, werd de camera bediend door zijn vrouw. Smithson gaf regieaanwijzingen, als hij zelf al niet in beeld was. Lopend over de landtong; wandelend het spiraalheuveltje op. Het zijn prachtige opnames in de voor die tijd zo kenmerkende Technicolor-kleuren. Met een heblauwe lucht, stralend geel zand, amberkleurig water.

Maar wat hij niet kon vermoeden gebeurde toch: de film is nooit afgemaakt. Twee jaar na het project in Emmen verongelukte Smithson met een vliegtuigje boven Texas, tijdens een vlucht op zoek naar een goede plek voor weer een ander werk, *Amarillo Ramp*. Wat er reesterde waren losse opnames en een zorgvuldig gemaakt script. Op grond daarvan zijn dit jaar nieuwe opnames gemaakt. De montage die komend weekende zijn première beleefde, laat een film zien, zoals een kunstenaar zijn werk graag voor het nageslacht bewaart.

Met opnames vanuit een helikopter. Met historische beelden van de watersnoodramp. Van instortende gletsjers. Graafmachines van de familie De Boer. Kolkende watermassa's die tijdens het afgraven hun weg zoeken naar een nieuw, 'entropisch' evenwicht. En met in het centrum steeds die verdomde kei. Waarvan je eigenlijk alleen blij kan zijn dat ie er nog ligt. Als een dreigend '*Heart of Darkness*', zoals Smithson zelf in de film zegt. Of nog meer: 'Een waarschuwing uit de ijstijd'.

Tentoonstelling over Robert Smithson en de vertoning van **Breking Ground: Broken Circle/ Spiral Hill 1971-2011** in het CBK, Emmen. 17 t/m 27 november. Extra vertoning, 22 september, Stedelijk Museum, A'dam. landartcontemporary.nl